

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ

ГОДИНА VII

БРОЈ 7

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

THE SASA LIBRARY FORUM

YEAR VII
VOLUME 7

Accepted on December 25th 2018, at the 10th meeting of the SASA
Department of Language and Literature

Editor-in-chief
academician
MIRO VUKSANOVIĆ

BELGRADE
2019

ISSN 2335-0121

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ

ГОДИНА VII

БРОЈ 7

Примљено на X скупу Одељења језика и књижевности
од 25. децембра 2018. године

Уредник
академик
МИРО ВУКСАНОВИЋ

БЕОГРАД
2019

© Српска академија наука и уметности, 2019

Трибина Библиотеке САНУ основана је да приказује јавности нове књиге чланова САНУ, нова издања САНУ и њених института, из свих области наука и уметности. Први уредник Трибине био је академик Никша Стипчевић, управник Библиотеке САНУ од 1991. до 2011. године. Од октобра 2011. године уредник Трибине је академик Миро Вуксановић, управник Библиотеке САНУ.

Годишњак *Трибина Библиотеке САНУ* покренут је 2013. године. У првом броју донет је целовит преглед приказаних књига у Салону САНУ од 1991. до јуна 2011. године, а потом, у хронолошком низу, текстови казани на Трибини од новембра 2011. до краја 2012. године. У другом броју штампани су текстови са Трибине из 2013. године. У трећем броју објављени су текстови са Трибине из 2014. године. У четвртном броју су текстови са Трибине из 2015. године. У петом броју су текстови са Трибине из 2016. године. У шестом броју су текстови са Трибине из 2017. године. У седмом броју су текстови са Трибине из 2018. године.

Прилози се објављују без измена. Дати су наслови где их није било на саопштењима.

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ
6. II 2018 – 18. XII 2018.

Уредник
академик Миро Вуксановић

Стручна сарадница
Биљана Јоцић

САДРЖАЈ

<i>Српски молићвеник. Сјоменица Милану Решетару : 1512–1942–2012 / уредници Јасмина Грковић-Мејмор, Виктор Савић</i>	11
<i>Чудојворна икона у Византији / Бојан Миљковић ; уредник Љубомир Максимовић</i>	27
<i>Зборник радова Визанџолошкој инстџијугуџа. Књ. 53 / уредници Љубомир Максимовић, Бојана Крсмановић</i>	27
<i>Миранџи у Европи 21. века : зборник радова са научној скуџа одржаној 5–6 маја 2017. / уредник Тибор Варади = <i>Migrants in 21st century Europe : proceedings of the international conference held on 5–6 May 2017 / editor Tibor Várady</i></i>	41
<i>Сџановање Рома у Србији : сџање и изазови / уредници Тибор Варади, Злаџа Вуксановић-Маџура</i>	41
<i>Живој и дело српских научника. Књ. 11–15 / уредник Владан Д. Ђорђевић</i>	55
<i>Lives and work of the Serbian scientists : [book of abstracts] / editor Vladan D. Đorđević</i>	55
<i>Криџичко издање дела Иве Андрића. Коло 1, књ. 1–5 / уредник Зориџа Несџоровић</i>	79
<i>Помени давних сеоба : знамења српске џовеснице / Динко Давидов</i>	97

Слободан Јовановић : теорија / Борис Милосављевић ; уредник Душан Т. Бајиковић	105
Даворин Јенко : (1835–1914) : прилози за културу сећања / уредник Капарина Томашевић	121
Јосип Славенски : (1896–1955) : поводом 120. годишнице рођења композитора / уредница Ивана Медић	121
Дан Библиотеке САНУ посвећен Алекси Шантићу (1868–1924–2018)	139
Сиси и људи : приче из адвокатске архиве / Тибор Варади	159
Пуи у јуче : приче из адвокатске архиве / Тибор Варади	159
Глас одељења историјских наука САНУ : (посвећен академику Милораду Екмечићу) / уредник Михаило Војводић . . .	177
Grid-side converters control and design : interfacing between the AC grid and renewable power sources / Slobodan N. Vukosavić	185
Речник српскохрватској књижевној и народној језика. Књ. 20, Пејојодан – јојдео / [уредници Даринка Горјан Премк ... и др.]	201
Хиландарски зборник. Књ. 14 / уредник Мирјана Живојиновић	217
Косовско-метохијски зборник. 7 / уредник Михаило Војводић	217
Словенска терминологија данас / уредници Предрај Пиер, Владан Јовановић	233
Еколошки и економски значај фауне Србије : зборник радова са научној скуја одржаног 17. новембра 2016. / уредник Рамила Пејановић	251
Култура, основа државној и националној идентитетима : зборник радова са научној скуја одржаног 24. и 25. новембра 2016. године / уредник Александар Косић	269

<i>Економија : запоуленоси и рад у Србији у 21. веку : зборник радова са симпозијума одржаног 4. и 5. децембра 2017. / уредник Александар Косић</i>	<i>269</i>
<i>Именик аутора, уредника и говорника</i>	<i>287</i>

Списи и људи : приче из адвокатске архиве / Тибор Варади. – Нови Сад : Академска књига, 2015

и

Пут у јуче : приче из адвокатске архиве / Тибор Варади. – Нови Сад : Академска књига, 2017

Поздравна реч: академик Владимир С. Костић, председник САНУ

Говорили: академик Тибор Варади

проф. др Миливој Ненин

проф. др Драган Проле

У Београду, уторак 11. септембар у 13 часова

СПИСИ И ЉУДИ, ДАНАС И ЈУЧЕ

Захваљујем академику Владимиру С. Костићу, председнику САНУ, на поздравној речи и подршци нашој Трибини која успешно траје захваљујући изузетним издањима која приказујемо.

Од године када је рођен Милош Црњански, у банатском месташцу, отад их је прошло сто двадесет пет, као што се зна, али се мање зна да је од исте године, 1893, откад је у средишном банатском граду који је бар три пута у протеклом времену мењао име, откад је млади правник Варади ту годину дао да се уклеше у прилазну плочу, пред вратима тек отворене адвокатске канцеларије, бечкеречке, петроградске и зрењанинске, која је радила дуже од века, у којој су три генерације Варадијевих, деда, отац и унук, имали десетак хиљада адвокатских предмета, сачуваних у списима, вођених на српском, мађарском и немачком језику, понекад на још понеком, у којима су сачуване ратне и међуратне

судбине, одбране, тужбе, пресуде и апелације, као прави мајдан за изучавање људских поступака и нарави, све то, време, људи и списи, из свих овлаш поменутих збирки, вољом учесника и наследника, академика Тибора Варадија нашло је две сигурне куће – Музеј у Зрењањину где је аутентична адвокатска оставина Варадијевих смештена и две књиге, *Сјиси и људи* и *Пуџи у јуче*, данас пред нама, на десетој овогодишњој Трибини, две књиге у којима је академик Варади, наш водећи стручњак за међународно право, показао своју књижевну даровитост, мање познату, али важну, што потврђују два занимљива документарна романа, о чијем настанку, овде наговештеном, најбоље зна писац, који ће о томе, сада, у наставку данашњег састанка, а потом ће, о књигама, своју реч да кажу професори Драган Проле и Миливој Ненин.

(Реч уредника)

М. В.

Владимир С. Костић

ПОЗДРАВНА РЕЧ

Изговорићу на самом почетку истину: и овом лету је крај. Ако сам нешто научио за ове непуне 4 године у САНУ, онда је то осећај да су две ствари неизбежне: судњи час и Трибина Библиотеке САНУ (молим вас да то не схватите као покушај неумесне шале). Трибине које данас, после летње паузе настављамо, постају чворишне тачке око којих се оријентишемо у времену (нпр. „То је било два дана након Трибине о књизи тој и тој“...), простору („Не могу да дођем, имамо Трибину“) и према активностима („Одложи то, имамо Трибину“). Неуморни и домишљати академик Миро Вуксановић са својим сарадницима нас је, како то кажу педијатри, „уброчио“ и чак и такве пословичне нераднике каква је моја маленкост натерао на напор. Ако бих као лекар могао нешто да опрезно прокоментаришем, онда би најадекватније било да кажем: госпође и господо, мислим да је то за Академију добро! Данас, у наставку циклуса, приказујемо две књиге исте целине *џрича из адвокатске архиве* академика Тибора Варадија – *Сјиси људи* и *Пуџи у јуче*.

Ако су истине које покушавамо да саопштавамо универзалне, онда је ваљда и простор из кога их извлачимо нужно универзалан. Срећом, овај *аксиом у љокушају* не би издржао ни површну проверу здравог разума. Не само што су универзални простори одбојни (у њима, између осталог, нема интима и саосећања), што нас, како је Блез Паскал пре-

цизно дефинисао, „ужасавају“, већ и што у сопственом искуству готово законито немамо никакве трагове о таквим апсолутним категоријама – наше искуство је неизбежно локално. Мада би сваки добронамерни посматрач могао да добаци да без тог локалног искуства, те локалне одреднице, нема ни универзалности. Није стога случајно што су уметници, посебно писци, своје поруке склапали и слали из сасвим ограничених средина, попут митског Маркесовог Маконда или Ћосићевог Прерова, Јасне Пољане или каквог санаторијума за оболеле од туберкулозе, до, да не набрајам даље, нама најближег сажимања које схватање света и времена смешта на сред једне на Дрини ћуприје. И професор Тибор Варади, у својеврсној игри свој доживљај света и ненаметљиве аутобиографске осврте тка и полако гради усредсређен на породичну адвокатску канцеларију чија се просторна симулација налази у Музеју града Зрењанина, из које, чепркајући по архиви случајева, шаље своје универзалне поруке (колико га знам, он ће се на овакву претенциозност само намрштити).

Ипак, поред свештеника, лекара и полицајаца, чини ми се да су и адвокати она професија која је најближа *via dolorosa* наше збуњене врсте, гротескним плодовима психопатије и људских ограничења, али и не увек у најстрожем смислу моралности прихватљивог довијања малог човека да живот испадне колико-толико бољи и лепши.

Академик Тибор Варади, као особа из чијег уџбеника уче студенти на више континената, морао би по сваком правилу уобичајености да буде експертски узвишен, досадан и једностран – не дајте се заваравати! На страницама његових књига срећемо занимљивог и врсног приповедача, човека истанчаног хумора, аутоироније (дубоко верујем да је то једна од кључних одредница отмености), мере и мудрости у разумевању. Није случајно један од поднаслова у књизи коју данас промовишемо, *Пути у јуче*, „ако бих разумео не би био живот“. У детињству сам, узимајући књиге из библиотеке (моја генерација је то још радила), често на маргинама налазио оловком исписане знакове узвика или питања, па чак и мале књижевно-критичарске елаборације типа „духовито“ или, на пример „ово ваља прочитати“. Наравно да ме је ово наметљиво навођење ка сопственим закључцима нервирало, али сам и нехотице обележене делове ипак најчешће поново ишчитавао, на трагу туђих препорука. Стога сам дужан да вас упозорим да уколико из Библиотеке САНУ узмете којим случајем ове две књиге којима смо посветили данашњу Трибину, наћи ћете исто непристојно нарушавање Гутенберговог склада и реда на појединим страницама на којима сам оловком, по старом рефлексу назначио за непознатог садруга у читању „ово ваља прочитати!“, због чега се Библиотеци САНУ и академику Тибору Варадију извињавам.

Миливој Ненин

КОМОТНА ОДГОВОРНОСТ ТИБОРА ВАРАДИЈА

Отворимо одмах карте. Као што Тибор Варади, на крају књиге *Пути у јуче* тражи истину једног случаја, тако ћу и ја у овом тексту тражити истину једне неодиране партије таблића... Признаћете да књижевна критика то до сада није тражила.

Али, кренимо каквим-таквим редом. Призива ова Варадијева књига књигу Иване Стефановић *Приватна прича*. Обе књиге имају у свом темељу нешто што је „породични архив“ и око тог архива плету причу. Али, док је Ивана Стефановић имала чвршћу нит (дрвени сандук пун докумената, претежно писама), Тибор Варади је комотнији. Не само што из адвокатских досијеа својих претходника може да бира занимљиве досијее (ништа га не обавезује да их све обухвати), већ има и већу слободу – не држи се само породице. Премешта се из прошлости у садашњост, кад купује доњи веш зна и да оде у будућност, понекад му се „омакне“ и понека хипотеза, пребацује се из државе у државу, понекад се те државне границе и саме померају... Поменуо сам да је Варади комотан. Но, уз ту комотност ишла би и реч одговорност. Дакле, комотан је у својој слободи да пише, привидно – о чему хоће, а са друге стране одговоран је према причи коју је почео. И када се сели из досијеа у досије, нису то произвољна лутања, већ тражење паралела између различитих судбина, не би ли се дошло до онога о чему не постоји писани траг. (А као коректор му служи дедин дневник.)

Притом Варади исписује и својеврсну аутобиографију. Наравно, одмах нам на ум падају две различите аутобиографије. (Различите по типу јунака.) Прва је аутобиографија Борислава Михајловића Михица – у којој је главни јунак најлепши, најпапетнији, најдуховитији, најхрабрији – а друга је аутобиографија Александра Тишме *Sećaj se većkrat na Vali*, са главним јунаком који је негативан и који отуда мисли да може да ради оно што је негативним јунацима дозвољено... Не знам да ли је паметно рећи да је Варадијева аутобиографија дискретно написана, али има Варади оно што се зове *мера* – а што XXI век нема (иако је ове године постао, барем код нас, пунолетан). Та мера се најпре односи на *свесћ* о ономе шта је *јавно*, а шта је *приватно*. (То је побегло овом веку.) Даље, има код Варадија неке лепе аутоироније попут аутоироније Доситеја Обрадовића. Има и неке лепе незлобивости попут Доситејеве. Но да не буде да се китим туђим перјем – на тај аутобиографски слој указао је већ Миљенко Јерговић у рецензији чији део читамо на корицама ове књиге.

И кад смо већ поменули перје, пребацићемо се, преко гушчијег перја, на први текст у овој књизи. (Узгред, чини ми се да је у духу српског језика довољно рећи само *йерје*. Ово *йушчије* ми је сувишно. Али, нисам сигуран).

Ово да „нисам сигуран“ као да је у мом тексту написао сам Варади. Јер Варади пушта читаоца у своју књижевну радионицу. Пита се, понекад, заједно са читаоцима, да ли је неку реченицу у право време ставио на право место.

Но, вратимо се перју. Из Баната у Мађарску, током Другог светског рата, јунак прве приче преноси перје и за добијени новац купује оно што му је потребно, али и оно што може препродати. (Узгред, још једном смо се уверили да проституција није најстарији занат, већ трговина.) И ту Варади отвара читав низ питања – поред тог света који је отворио и који је имао другачије вредности од нашег света. Јер, кад после Другог светског рата наш шверцер (неће Варади употребити реч шверцер – има поштовања за голо преживљавање) опет направи неки прекршај – то што је током рата био осуђиван – биће *йајйрио-йизам*. (Варади често у рукама није имао пресуду – отуда су јунаци, пред нама, невини.) Ако има горчине у Вардијевом писању, онда је та горчина упућена историји која меље малог човека. (Мада ми све што напишем о овој књизи звучи као опште место.)

Оно по чему је ова књига истински другачија је простор за који се изборио Тибор Варади. Простор дигресије, који понекад може да збуну, али простор који је, чини ми се, Варади освојио и уступио и књижевној критици. (Барем када је приказ ове књиге у питању.) Дигресија од основног текста – из адвокатског досијеа – увек је смислена и редовно занимљива. Поводом сукоба сустанара у заједничком дворишту, на пример, ево и највеће екскурзије – Варади ће замислити Хилари Клинтон и Доналда Трампа као сустанаре, који користе заједничко двориште и који користе заједнички *ws*. (Или сам ово са *ws*-ом ја додао? Не проверавам. Нема везе, ионако ће се заједнички *ws* још појављивати у овом тексту).

Рекао сам да ова књига ослобађа и критичара. (Лако сам преузео комотност!) И отуда ће се у овом критичком тексту наћи и отета крава моје бабе, али и баба из комшилука... Баба из комшилука је бистре памети; све функционише – само да јој није гусака из прошлости... У доба када су се некад гуске враћале са паше, чека их и мучи се са оним једним јатом гусака које је још остало у улици... (Узгред, каже ми њен син – немају гуске више од двадесет година.)

Баба из комшилука је у овом тексту из најмање два разлога. Први разлог је повезан са државним питањима и оним о чему је Варади пи-

сао у већем делу књиге. Загледала се у родном месту у једног момка. (И бабе су некад биле девојке.) Отац ју је тада одвео у двориште и показао грану дуда на којој ће она висити и грану на којој ће он висити – буде ли је још једном видео са тим момком, (Имао је тај момак још четворицу браће. Ниједан се није оженио из родног села. Узгред, није се знало који је од којег лепши). Питате се, сигурно, какве то има везе са Варадијевом књигом. Па отац те петорице момака био је онај који је бринуо о обавезном вишку! Анализирао је, на свој специфичан начин, ведром иронијом, Варади ту магичну и трагичну синтагму *обавезни вишак*; али очито да не може да нам пише о начину на који је тај обавезни вишак узиман – јер о томе писаних трагова једва да има! (И вратимо се још једном Доситеју Обрадовићу и његовој аутобиографији. Писао је Милорад Павић о прећуткивањима Доситеја Обрадовића... Другачија су, али се осећају и прећуткивања Тибора Варадија).

Сада смо већ на терену политике. Посегнуће Варади за дефиницијом политике из пера Пола Валерија. А по Валерију „политика је такав занат који спречава људе да се умешају у нешто што се баш њих тиче“. (Добро је да сам, у овом тексту, трговину и проституцију као старије занате, на време одвојио од политике.) Често сам имао прилику да чујем како није важно ко је на власти, већ како контролисати ту власт. Међутим, то је празна прича. Цитирао нам је Варади и Конфучија, који би, да је на власти, вратио речима њихово значење.

И сада долазимо до онога како се ово *данас* огледа у ономе *јуче*!

Која је разлика између *обавезног вишка*, који је држави требало предати после Другог светског рата, и *солидарног њореза* у XXI веку? Побегло је један (будући) клијент породице Варади у Мађарску из ФНРЈ, јер није имао да дâ прописани обавезни вишак. После се вратио и признао недело. Признао је да није имао толико пшенице да дâ колико су му прописали. Признао је да није родило. И сада уводим у текст и моју баба Марију. Предала је сву пшеницу коју је пожњела, али пошто то није било довољно, одвели су је у затвор! Била је назаренка и онда су се „верни“ укључили у читаву причу. Нашли су решење, мимо њене воље – желела је баба Марија да остане у затвору – продали су краву и намирили обавезни вишак. (Не пишем да је крава била једина, иако је била; и не откривам да је најстарији мушки члан у породици био 1930. годиште; не пишем то, да не клизнем у патетику.) Једном речју: обавезни вишак је био – узети им и оно што немају.

И вратимо се у наш век. Шта значи реч *солидарности*? Да ли је солидарност лична одлука или о солидарности стиже наређење? Тек, ситуација је иста. Поново људима узимају оно што немају – обавезни

вишак! Јер, тај новац су им банке већ узеле. (А неко је само узео значење речима, да не заборавимо Конфучија.) Како се нико није умрио хладном водом и запитао како можемо говорити о било каквом порезу на зарада ако пре тога нисмо урадили социјалне карте? Зар је већа зарада човека који има незапослену жену и двоје пунолетне деце, и 61.000 динара месечно, од човека који живи сам и има 59.000 динара, на пример. Један од министара је признао да је социјалне карте јако тешко урадити. Признао је недело. Признао је да није родило.

Ето где ме је одвела слобода у тексту за коју се изборио Варади. Али, контролишем се и не коментаришем тзв. водарину, односно одводњавање...

Поменуо сам банке. Помиње их и Варади. Помиње ту новоустројену *нейосредности* у опхођењу са клијентима. На идентификационим картицама банкарских службеника пишу само лична имена, као да смо са њима ишли у разред... (Али, кад дође до првог проблема, кад их позовемо, онда нам се јаве аутомати, са којима нисмо ишли у исти разред.) А покушајте да угасите рачун у банци. Гасио сам рачун покојног оца – као да сам гасио пожар...

Отворио је Варади две велике теме у књизи *Пути у јуче*. Прва је голо преживљавање, а друга је питање части... (Читаво једно поглавље посвећено је двобојима због увреде части.) Међутим, када прави дигресије и кад долази у овај наш век, онда му је најчешће у првом плану голо преживљавање. Да ли је ико рекао да је техника толико напредовала да ћемо радну недељу скратити за један дан, а радно време на пет сати? Не каже то ни Варади. Али, Варади нам прича причу о радном времену које не дозвољава људима одлазак у тоалет за време радног времена! У Америци, у некој фирми, дозвољен је одлазак у *wc* чак два пута – али недељно! (Не знам да ли човек може да уштеди одласке у тоалет и да их на крају године потроши у једном месецу?)

Долазимо и до црвених трака које касирке, у трговинском ланцу „Теско“, носе око руке оних дана када имају, што би бабе рекле, „на себе“. (Црвене траке су као бон за одлазак у тоалет.) И сада већ искрено и дубоко забринут за судбину трговинског ланца „Теско“, предлажем нове и важније траке. Зар није боље да касирке носе наранцасте траке у оним данима кад су у ПМС? Тада су најмање љубазне и те траке би имале вишеструку улогу: прво, правдале би нељубазност; а друго, имале би и симболично значење. Зар мешавина жутих трака, које су носили Јевреји током другог светског рата, и црвених трака, које већ носе касирке, не дају наранцасту боју? И коначно, као кључни аргумент – и опасност од невремена је обележена наранцастим метео упозорењем...

(Можда је решење да се у „Теску“ запошљавају само бабе – тада би траке постале сувишне. Ако је уопште остало баба ван овог мог текста).

Има Варади леп осећај за анегдотско. И те анегдоте богате ову књигу. То су они делови књиге који се читају гласно. Ту је човек који је забринут за судбину аутоиндустрије: пита се где ће се наћи толико шофера... Ту је и ћерка која не може да издржи темпо који јој је наметнула мајка. („Пусти ме, мама, ја сам већ једна стара жена.“) Нећемо прескочити ни човека који кад бира собара, пита и за број ципела. (Неко мора разгазити нове ципеле.) Шта рећи о мајци и три ћерке које би да добију потврду да су Чехиње, а суд их, поштено – два према два – прогласи Мађарицама и Немицама. Била би анегдота и синтагма *привредни развој* да нас прича о привредном развоју не враћа назад у политику. Постоји ту и Тоша, који је закаснио на јучерашњи воз. Мада је непревазиђено одређивање адресе из 1937. године. Бака Тибора Варадија, бака са очеве стране, Мета Варади, живела је, по адреси са личне карте: *овге!* Показује нам ова Варадијева књига, још једном, да литература не може да измисли оно што може живот! Анегдота је и када се јунацима ове књиге пије виски, па се узима боља временска зона... (Она зона, која им у том тренутку више одговара.)

А, да. Проверавао сам оно што Варади пише. Једноставно, збунила ме је 1942. година и улица, која се те године помиње. Варадијевом оцу, током рата, стиже пошта у Бечкерек – у улицу Уроша Предића! (А Урош Предић је био жив до 1953. године.) Међутим, није Варади погрешно – јер, Урош Предић је у Бечкереку добио улицу још 1930. године!

Убрзавам лагано овај текст. Сводим рачуне са књигом. Признајем шта сам све пропустио. Нисам се ни дотакао Варадијеве каријере стонотенисера, чија је највећа снага у стоном тенису била – знање француског језика. Издвајам ту епизоду са путовањем у топлом возу и топлеем путера, јер је трговина, када смо се најмање надали, још једном победила. А да и не говорим о томе како је продаван Месингер... Нисам, наравно, писао ни о детаљима који иду у прилог писцу – кад не може да прочита нечији рукопис, Варади тај улазак у туђи рукопис, пореди са познавањем распореда намештаја у соби... (Заборавих и на двобоје на Гренланду!) И нисам успео да још једном убацим у текст Доситеја Обрадовића са оном чистом иронијом, кад после знања толико језика, тобоже озбиљно, примети како у Енглеској чак и мала деца говоре енглески. Ту иронију сам желео да поредим са Варадијевом светлом иронијом.

Убрзавам лагано јер журим ка тој обећаној партији таблића.

Враћамо се оној баби коју смо оставили да чека јато гусака. Плаши се Варади, осећа се та зебња између редова, какво ће непостојеће јато гусака једном чекати са паше... Налази разлоге за то да ће то јато доћи по њега касније... Набраја нам шта је све добро у тој борби против Алцхајмера... (Помиње као предност и то што има више живота.) Знамо и да су карте добре за менталну кондицију...

Било би лепо одиграти партију таблица са Варадијем. Играли бисмо у тишини, на тераси, и псовали бисмо у себи, сваки на свом језику, карту кад стане, не противника... И сада коначно долазимо до стварности партије таблица. Стварност би да зна ко је победник. И ту подсећам на правила XXI века, за која претпостављам да Варади не зна, јер није све време у земљи.

Дакле, ако ја у првој партији имам једну пуну карту, а Варади двадесет и четири – онда је Варади повео. Али, ако ја у другој партији имам две пуне карте, а Варади само двадесет и три пуне карте – ја сам победник! (Увек се рачуна последња партија!) Пре него што Варади посегне за књигама из међународног права, и сличним примерима из адвокатских досијеа, морам му објаснити снагу процента. (Зар нас проценти не воде у Варадијеву омиљену тему – будућност?)

Значи, ја сам победник јер имам сто посто више пуних карата него у првој партији, а Варади је пао за неколико процената.

Мада, да се вратимо још једном оном највреднијем у овој књизи, светлој иронији Тибора Варадија – победник се може и лакше одредити! Победник је онај који се први сети да да часну официрску и партијску реч – да је победник!

Драган Проле

ПОДНЕСАК УМЕСТО МУЗЕЈСКОГ ЕКСПОНАТА

Бенјаминоовски мотиви есејистике Тибора Варадија

Шта је Европа? Континент, потконтинент, територија, политичка заједница? Филозофски говорећи, Европа није ништа од тога, није тек пуки вид политичког организовања, нити је неки нарочити вид међунационалног повезивања. Она није сводива на било који институционални облик који се временом успоставио на њеном тлу. Ни демократија, нити владавина права нису довољни да је опишу. Европа је пре посебан облик рационалности, у чијем средишту се крије јединствени однос према прошлости. Истина и лаж Европе зависе од виталности дијалога са светом од јуче и од прекјуче. Кључна разлика између

Европе на једној страни и остатка света на другој, заснива се на том несвакидашњем третману прошлих времена. Италијански филозоф Ђорџо Агамбен недавно је истакао да се антрополошка посебност европског човека, у односу на азијског или пак америчког, састоји у томе што историја за њих има неупоредиво, сасвим другачије значење. Чак и након евентуалног краја историје Европљани ће морати да располажу капацитетима да комуницирају са њом, иначе неће бити у прилици да понуде алтернативну културу, а да она уједно остане достојна начина на који она традиционално разуме себе. Наиме, Европљанин може на веродостојан начин да се приближи истини о ономе што јесте једино посредством критичког упоређивања са прошлошћу, једино уз помоћ дебате и разрачунавања са својом властитом историјом. Европљанин себе, далеко више него други, доживљава чедом времена. И ваневропске културе, дакако, негују култ прошлости, конструишу генеалогичке порекла, сматрају себе потомцима и децом својих предака. Пресудна разлика је у томе што ваневропски свет не живи у непрекидној полемици и деконструкцији односа са својом прошлошћу. Чак и пројекти усмерени ка будућности за Европљане су увек нека врста индиректног одговора на феномене, трауме или проблеме уочене у прошлости. Темпоралност која зачиње сама из себе и креће *ex nihilo* представља тек авангардни сан, савремени императив апсолутног почетка, инаугурацију безусловне нулте тачке. Они су сви заједно кондензација неизреченог презира према прошлости, новог и недоживљеног става који више не жели да вуче своју прошлост као споља наметнути терет, нити пристаје да је доживљава као божји дар. Повест је савременим Европљанима уједно и ослонац и проклетство, и уточиште и камен спотицања. Прошлост је сенка која стално иде за нама, а уколико та сенка нестане, значи да ни нас више нема.

Савременост и заборав детаља

Будући да прошлост не уме да говори, било је неопходно да јој се на неки начин омогући да изађе на видело. Притом је било неопходно одабрати из непрегледног мноштва. Тежиште европског саморазумевања померало се у складу са принципима селекције. Испрва су то биле велике војсковође, највећи јунаци, војне формације, ратничке стратегије, начела владавине. Након изворних теогонија и генеалогичке о колективном пореклу, једино су војно-политичке теме биле прошлост о којој је имало смисла говорити. Временом се пажња све више поклањала производима људског духа, били они везани за древне митове, обичаје, језичке формације. Тајне људског постојања више се нису посматрале само кроз оптику ратова и архаичних видова борбе

за моћ. Августин показује у *Исјовестима* поприште личне борбе, животни преображај од изгубљеног и напуштеног појединца до уточишта и завичаја пронађеног у вери. Облици прошлости постали су симболички облици. Уметност је међу њима заузимала све озбиљније место. Тумачења историјског наслеђа постала су замислива посредством тумачења уметничке баштине. Схватити неки свет значило је схватити оно најбоље у уметничком смислу што је тај свет изнедрио. Уметност је тако постала медиј разумевања неуметничког света. Осамнаести век је учврстио став да финесе и ограде остварене слободе, међуљудских односа, заосталост или прогресивност правног и политичког поретка, економска зависност или самосталност, сви видљиви и невидљиви моменти неке прошлости постају доступни превасходно посредством уметности. Студирање прошлости постало је студирање уметничких дела, само захваљујући њима ништа људско нам није било страно.

Најпре се за дометима и местом неке прошлости превасходно трагало уз помоћ највиших, „класичних“ уметничких израза. Бечки теоретичар уметности Алојз Ригл скренуо је пажњу да не мора бити тако. Уметничко хтење неког времена, био је уверен Ригл, најбоље ћемо препознати на трагу просечне продукције свакидашњих, свима потребних, „обичних“ предмета. Вероватно није случајно да је млађи савременик Флобера, који је тврдио да није ђаво у детаљима, него добри Бог, дошао до закључка да уобичајени предмети свакидашње употребе о неком времену боље сведоче него његови најлепши уметнички производи. Почетна дијагноза, којој можда и дугујемо вишегодишњи рад Тибора Варадија на архивској грађи, гласи да детаљи нипошто немају лаку судбину, да најчешће бивају превиђени и пренебрегнути: „Превише је подстицаја да стварност сведемо на типично, или на оно што се мисли да је типично.“ Препознавање неког времена онда се одвија на трагу онога што је у њему типично и константно, чиме се укупан Варадијев документарно-есејистички рад програмски ситуира на терену увида Алојза Ригла. Посветити се типичном, у Варадијевом случају ипак подразумева неговање посебног слуха за нетипично, несвакидашње, наклоност према непоновљивости људске судбине, осетљивост према детаљу. Адвокатску канцеларију, за коју ће се касније испоставити да је породична, основао је 1893. Имре Варади, Тиборов деда у Великом Бечкереку, граду који се између два рата звао Петровград, а данас Зрењанин. Наглашено је амбивалентан водећи аутор утисак након упознавања са архивом која је настајала током три генерације. Он нам казује да су се, с једне стране, светови смењивали и да су се међусобно оспоравали и порицали. С друге стране, крајње је необично како су се у таквом бурном амбијенту очувале истоветне

шеме понашања.

Упадљива је сродност Варадијевог метода анализе породичне адвокатске канцеларије са идејном инфраструктуром појма повести код Валтера Бенјамина. Попут славног претече, и Варадијев водећи задатак био је да покуша да ослободи наслеђе из чврстог загрљаја конформизма. Да му допусти да нам се обрати на другачији начин, имајући посебно у виду склоности судске машинерије савременог друштва да чини насиље и да на малом човеку без пардона проводи интересе моћи и налоге актуелне идеологије. Варадијев мисаони рукопис као да је у себе интегрисао идеју да суровост спада у најстарије празнике радости човечанства, а да је судска пракса у модерности можда и најзначајнији медиј њеног упражњавања.

Нема сумње да се једно од мање препознатих и признатих лица савремености састоји у одмицању од елитног и отварање према распрострањеном, општеприсутном, масовном. Разуме се, оно подразумева демонстрирање све већег слуха за обично, свачије, просечно, свуда присутно и заступљено. Посебност тањира, лонаца и посуђа представља део свачије свакидашњице, просечан укус је можда речитији од елитног. Речју, уметници су изгубили ексклузивну, повлашћену улогу медијатора свога времена, а поред њих место су заузели они који обликују свакидашњицу.

Након Ригла постепено је сазревала мисао да постоји читав низ свакодневних, а запостављених и непримећених феномена који, уколико се дешифрирају на прави начин, расветљавају посебност неке прошлости. Да бисмо схватили о чему се ради, довољно је да завиримо у садржај књиге *Берлинско дејингсџиво* Валтера Бенјамина. Ту су најпре феномени на које никада не бисмо ни помислили: језеро са златним рибицама, места за скривање, кутија за шивење, умрлице, школска библиотека. Поред њих, сигнатуре неког времена постали су и лични доживљаји, попут осећања које буди хотелски хол, попут културних потреба продавачица у робним кућама, сензибилитета нових плесних дворана и других „светлосних палата“, али и облици популарног плеса, атмосфера великих тржница, репертоар биоскопских дворана.

Варадијев поступак: и фрагменти и епоха

Истраживањем своје породичне адвокатске архиве академик Тибор Варади је, свесно или не, понудио синтезу поменутих поступака. С једне стране ту је сијасет судбина, најчешће „малих“ маргиналних и заборављених људи о којима вероватно не бисмо чули ништа у свом животу да нису били судски процесуирани. Упознавање са непрегледним царством анонимних судбина најчешће је омогућено судским ар-

хивама, сачувани подаци о судским процесима, једини су доступни материјал. Тако и Варадијеве анализе доносе приче о малим трговцима перјем, економима, кафеџијама, кујунџијама, о најразличитијим карактерима, људским профилима и професијама. Значајну мањину чине земљопоседници, богате мецене, градитељи задужбина и школских завода. Аутор их све заједно пореди са људима који су се „спотакли о историју“. Будући да бити процесуиран по правилу значи искусити измицање тла под ногама, то готово да постаје неминовност у срединама у којима се превише тога догађало за прекратко време. Тамо где су се границе непрекидно изнова цртале, а службени језик и државна творевина су се у четири деценије три пута мењале, судски процес веома често је наликовао авантури са неизвесним и непредвидљивим крајем.

Личне судбине многих Варадијевих јунака су на властитој кожи осетиле ишчашеност, неправедност и нељудскост свог времена. Варади, свесно или не, следи методолошки *credo* Валтера Бенјамина. И његов неизречени задатак се састоји у начелној, програмској несаслагласности са службеном, званичном историјом. Погледи књижевника и правног експерта постају јединствени и једнодушни онда када им пође за руком да остану „искошени“. Прецизније речено, када куриозитете и специфичности неког времена не читају нити из супериорне позиције накнадне памети, нити са становишта бољег знања, нити, напokon, у експлицитном сукобу са идеологијама и казним стратегијама времена које тематизују. Можда се тајна Варадијевог приступа садржи у једној од упечатљивијих исповедних реченица „Једва да сам имао дана када сам говорио само једним језиком [...]“. Разлика Варадијевих тумачења у односу на уобичајени поглед лишена је уске, једнодимензионалне перспективе. Варади не посматра свет прошлости искључиво из оптике своје етничке заједнице. Нигде пристрасности у његовим судовима, равнотежа као да је унапред успостављена захваљујући уважавању свих и свакога, безрезервној вери у право сваког човека да не буде сведен на клишее који се приписују његовој нацији. Такво становиште је помирљиво, никада не подлеже замкама осуђивања, не пристаје на компромис са непрекинутом традицијом целата.

С друге стране, ту је и уметничка, литерарна обрада, јер се сачувани подаци не наводе таксативно и сувопарно, него су најпре провучени кроз богату академску и личну животну оптику аутора: „Ови правни случајеви отргнути су од спољњег света, преображени су у књижевност.“ Вероватно није неважно да се Варади одважио на анализу породичне адвокатске заоставштине након што се претходно заситио стручним и свакидашњим искуствима. Нема дилеме да бисмо

читали сасвим другачију и, чини се, далеко мање узбудљиву књигу. Из пера адвокатског приправника тешко бисмо могли да очекујемо блиставе минијатуре које сажимају читаве деценије политичке стварности, односно реченице попут: „Крајем Другог светског рата неке махнитости су прегажене, али се задржала беспоштедна власт идеја“, или „Моја генерација је још била сведок наглих промена парола, и то нам је олакшало да сваку паролу сместимо у неку перспективу; видели смо да нису вечне, да нису нераздвојиви делови живота“. Речено језиком Пола де Мана, свака идеологија није ништа друго него језик који је намерно заборавио своје контингентно порекло. Анализа породичног архива има смисла тек онда, када уједно постаје и нешто више од тога. У Варадијевом случају, она функционише као подршка резимирању властите каријере, и властитог животног искуства. Утолико Варади не анализира појединачне предмете и пресуде као истраживачке објекте који немају никакве везе с његовом субјективношћу. Напротив, тумачењу појединих случајева, ма колико они били чудновати, понекад чак и бизарни, он приступа као новој прилици да разуме свет око себе, своју средину, време и себе лично.

Поред тога, промене које су се пред нама и око нас одвијале добијају додатне очи уколико их анализирамо заједно с променама које су се догађале нашим непосредним прецима, очевима, дедама. Варадијев породични архив утолико је моћна подршка рефлексiji и осмишљавању како личног живота, тако и укупног живота заједнице: „пoтpага за истином бива сложенија. Много је путоказа. Међу њима и ауторитет. Ако је нешто рекао заиста важан човек, онда би то требало да буде истина. Али не стоје сви ауторитети иза једне те исте истине“. У почетку беше хаос, каже античка теогонија. На крају се суочавамо са изазовом хаоса, каже полазна Варадијева интуиција. Уколико не желимо да се наш закључни доживљај света сведе на признање беспомоћности услед бесмисленог вртлога којем смо силом приликом изложени, а у којем ствари немају смисла и бивају унапред препуштене произвољним интервенцијама неприступачне моћи, онда је неопходно да застанемо, да размислимо и да слободно изнесемо свој став. *Варадијев целокупан есејистички рад уједно је и похвала људском достoјанству и његов аутистичан пример.*

Пресуде које Варади анализира напустиле су стварност и постале су део мозаика чији садржај тек треба протумачити. У духу савремености, која има прилично развијен слух за фрагмент, исечак и одломак, сви ти „истргнути“ моменти постају мотиви самоосмишљавања које је тек наизглед хаотично и неповезано, а заправо означавају почетне моменте или мотиве из којих се тек накнадно реконструише једин-

ствени наратив. Целина одавно више није истина. Истина историје и животног света се прибира и прикупља из мноштва путоказа, увида и сучељавања. Како посредством критичког судара са општим клишеима и денунцирањем епохалних тенденција, тако и пажљивом реконструкцијом „малих“ живота, анонимних судбина и начином на које су оне преживљавале третмане извршне и судске власти.

Велика поента Бенјаминовог појма повести казује да само онај који пише историју поседује таленат којем полази за руком да и у прошлости распири искре наде. Ма колико Варадијеве архивске приче биле засићене горким и тешким укусима, међу њима налазимо и оне које одиста буде наду. Уместо уобичајеног саморазумевања, према којем у овоме делу Европе ваља препознати њен најнасилнији и најнеправеднији део, адвокатска архива породице Варади бележи и случајеве који оповргавају такве предрасуде. Изабраћемо, ради илустрације, два прикладна примера. Први је везан за „Месингер“, који није он, него она: „Сви знају да је она легенда. Осим тога се скоро ништа не зна о њој. Томе је вероватно допринело и што се Каролин није никад удала, није имала деце, породица се није наставила. А затим и оно мноштво промена светских размера уздрмало је не само стварност, него и сећања.“

Усред масовног лудила антисемитизма штрчи сторија везана за погреб Каролин Месингер, пионирке стручно вођене наставе гимнастике и физичког васпитања на нашим просторима и некадашње бечкеречке задужбинарке, изнад свега познате по оснивању Женског васпитног завода. Тај завод ће касније постати најпре гиманзија „Месингер“, а касније Основна школа „Соња Маринковић“. Узгред, у њој ће Тибор Варади почевши од 1950. проводити своје ране гимназијске дане. Јеврејско порекло Каролин Месингер током Другог светског рата ју је одвело у Будимпешту, где се осећала сигурније и заштићеније. Умире у том граду од инфаркта октобра 1942, а у Бечкереку је упркос забрани немачких власти, одржана миса-задушница која је била масовно посећена, а чак и најављена у локалном мађарском листу *Торониал*. Данас није лако замислити колики ризик је тада носио гест јавног рекламирања забрањеног догађаја. У години оснивања логора масовног уништења, који су у октобру већ радили пуним капацитетом, решење јеврејског питања бива симболички исмејано солидарним учешћем грађана Бечкереча на задушној миси посвећеној једној Јеврејки. Колико храбрости и снаге је требало сваком појединцу који је био присутан на задушној миси, а притом је врло добро знао да власти то присуство не само да не одобравају него га сматрају антидржавним гестом првог реда. Подршка Каролини Месингер тада је значила подршку најугро-

женијом заједници Европе, јавно жигосаној и пониженој раси која наводно ради о глави аријевцима, и која представља животну претњу по остваривање и опстанак хиљадугодишњег рајха.

Тибор Варади овај несвакидашњи и неочекивани израз солидарности коментарише посредством срећно изабране фигуре *имуности на историју*. Таква врста имуности указује на последње резервоаре људскости. Такође указује на виталне ресурсе отпора и солидарности тамо где би се пре очекивали опортунизам и базична усмереност на лично преживљавање. Такође, Варади уводи појам временског прекида, реза, дисконтинуитета, толико драгог савременим француским мислиоцима (Фуко, Делез, Дерида). Међутим, за разлику од њиховог слављења резова и ломова у временској линеарности, Варади посебно поздравља доказе да су се одржале елементарне људске привржености, те да разорне силе неке идеологије или неког времена нису никада довољно снажне да онемогуће елементарну хуманост. На посвећеност и приврженост интересима заједнице, није једини одговор ћутње, заборав и незахвалност. Напротив, заједница такође може да одговори поштовањем, пијететом и спремношћу на жртву. Речју, стабилност континуитета код Варадија није будила само познате асоцијације на гвоздену доминацију латентно или манифестно тоталитарне идеологије и на безрезервну потчињеност поретку. Ако времену нешто није пошло за руком да сломи, онда то мора и само по себи да буде нешто што се не да до краја савладати и што се не да једном за свагда збрисати: „Историја се није увек и свуда упетљавала међу људе, време се ипак није стално прекидало.“

Други случај је већ послератни, делимично нам служи на част, а другим делом изазива неверицу. Реч је о третману јеврејских жртава логора смрти, који је по питањима наслеђа код нас донекле надмашио европске стандарде. Наиме, Ержебет Вергеш, рођена Леви, покренула је 1947. из суседне Румуније правни поступак ради наслеђивања имовине своје сестре која је погубљена у концентрационом логору. Варадијев коментар нас подсећа на сложеност послератне ситуације због тога што су тада изводи из матичних књига умрлих пре били изузетак, него правило: „У случајевима наслеђивања у послератним годинама највише адвокатског рада изискивало је утврђивање ко је жив, а ко није. Да ли је стварно мртва особа о чијем се наследству ради, и ко је жив (ако је жив) од могућих наследника. Нарочито је то тако било када се радило о јеврејским породицама.“ Пре него што поменемо епilog случаја, ваљало би да се подсетимо да је држава у којој се налазе најмоћније европске банке, чувена по својој пословној поузданости и дискрецији, све до деведесетих година прошлог века чувала строга процедурална правила према којима су наследници били приморани

да, поред података о рачуну, доставе и умрлице убијених власника. То што у Аушвицу, Јасеновцу или Собибору нису познавали праксу издавања умрлица, швајцарске банке није превише бринуло. Процедуре су процедуре, ту се деценијама није могло ништа. Можемо само да наслућујемо нечувене износе који су захваљујући таквим процедурама противправно одузети од наследника и постали саставни део имовине савремених банкарских магната.

За разлику од Швајцараца, југословенске судске власти су већ од 1948. уважавале захтеве и проглашавале мртвима оне који су усмрћени у логорима, премда нису располагали са (према слову закона обавезним) прецизним датумом смрти. Леп пример је исплата државног осигурања, коју је отац Ивана Ивањија годинама уплаћивао, осим наравно последњих месеци када је био заточен. Иван и његова малолетна сестра су добили одговарајућу суму. У случају „Рајниц“ признање смрти у депортацијама ипак није довело до повраћаја једне целе зграде јер би „враћање предметне некретнине било штетно по интересе народне привреде и обнову земље“. Непокретна имовина остала је фиксирани, статични, укочени, немоћни плен нове власти, идеологија заснована на идеји равноправности изворне власнике је ставила у екстремно неравноправан положај. Комешање позиција, друштвених привилегија и улога, пратило је другу половину двадесетог века, која је за свој крајњи резултат, према Варадијевом мишљењу, имала својеврсну појмовну конфузију: „У гужви око стварања новог света нису се само људи померали са својих места, него и појмови, а затим су се или расули, или су се сплели.“ Крај те конфузије још увек се не назире. Променило се изнад свега то што у последње време раднички скупови делују симпатично, јер су мањински догађаји, а не парада владајуће идеологије.

Валтер Бенјамин је историју покушао да визуализује као тријумфалну поворку. Тибор Варади у њој види смене долазећих и одлазећих, колективних плима и осека, при чему прошлост трпи од помањкања упоришта, од поузданих, референтних сећања: „на сећање утиче и то што постоје заједнице, културе, језици у доласку, у надирању, и заједнице, културе, језици, у одласку. На поприштима догађаја, узбудљивих, важних за одређене заједнице, понекад нестају носиоци сећања [...] Остају само тријумфалне капије.“ Остаје ипак још нешто. Чини се да је Тибор Варади својим радом на породичној архиви понудио једно од поузданијих, уједно и личних и маркантних сећања. Поднесак у његовом тумачењу заиста делује уверљивије него музејски експонат.

